

„PÁRHUZAMOS ÉLETRAJZOK”

A Magyar Anjou Legendárium Márton- és Gellért-ciklusa

„Párhuzamos életrajzok” – Plutarkhosz e híres műve, melynek népszerűsége a XV. század óta párhuzam nélküli, a középkorban csak kevesek számára volt ismert. Voltak azonban más életrajz-gyűjtemények, mint például Jacobus de Voragine *Legenda aurea*-ja a XIII. századból, hogy csak a legelterjedtebbet említsük.¹ E műnek több mint ezer kézirata maradt fent, de csak egyetlen kódexről tudunk, amely nemcsak illusztrációkkal látta el a legendákat, hanem valósággal a képek nyelvére fordította azokat. Maguk a szövegek nem is szerepelnek benne, csak a képekhez készültek egysoros feliratok, *titulusok*. A kódexet stiláris és történeti érvek alapján az 1330-as évekre szokás keltezni, és készítési helyéül Bolognát vagy Magyarországot megjelölni. Kétségtelen, hogy a magyar, illetve Anjou vonatkozású szentek szerepeltetése arra mutat, hogy a kódex a magyarországi Anjou udvarhoz kötődik, ezért is kapta a Magyar Anjou Legendárium nevet.²

Sajnos a kódex nem maradt ránk épségben, lapjai szétszóródtak a világ különböző gyűjteményeibe, New Yorktól Szentpétervárig; a legjelentősebb anyagot a Vatikánban és a Morgan Library-ben őrzik. Amit most ismerünk, az 58 szent élete 142 folión, laponként 4-4, összesen 549 képecskén elmesélve.³ A leggyakrabban 4-8 képecske jut egy-egy szentnek, a kiemelt legendákra (mint az apostolok vagy a legfontosabb hazai szent, László király esetében) 20-24 jelentet szántak, kiugróan magas (érthető módon) Jézus élete és (mindeddig megmagyarázhatatlanul) Idősebb Jakab ciklusa (eredetileg kb. 64 ill. 72 kép).

Egy ilyen gazdag képi anyag előállítására nem kis feladat, különösen, ha arra gondolunk, hogy ilyen típusú könyvfestészeti alkotást nem ismerünk még egyet. Az egyes képsorozatok összeállításánál, mint a kutatás már kimutatta, a Szentírás-

¹ Barbara Fleith: *Studien zur Überlieferungsgeschichte der lateinischen Legenda Aurea*. Bruxelles: Société des Bollandistes, 1991; Alain Boureau: *La légende dorée. Le système narratif de Jacques de Voragine*, Paris: CERF, 1984; Sherry L. Reames: *The Legenda aurea: a reexamination of its paradoxical history*. Madison, Wis.: University of Wisconsin Press, 1985.

² A kódex facsimile kiadása Levárdy Ferencről: *Magyar Anjou Legendárium*, Budapest: Magyar Helikon – Corvina, 1973, 1975² (a továbbiakban ennek számozására fogunk hivatkozni: L); a Vatikánban őrzött lapok újabb kiadása: „*Ungarisches Legendarium*”, Vat.lat.8541. Kommentar v. G. Morello, H. Stamm, G. Betz. Stuttgart: Belsler, 1990. A kódex kiterjedt irodalmából (az alább idézendőkön kívül) megemlíjtjük még: Wehli T.: *Megjegyzések a Magyar Anjou Legendárium stílusának kérdéséhez*, in: *Ars Hungarica XIX* (1991) 141-148.; Hoffmann Edith: *Régi magyar bibliofilek*. Szerk. Wehli Tünde, Budapest: MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, 1992, 217-218.; *Liturgie und Andacht im Mittelalter*, Katalog, Biblioteca apostolica vaticana, Köln: Belsler, 1993, no. 48, 234-237 (további irodalommal).

³ Róma, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat.lat. 8541; New York, Pierpont Morgan Library, M.360.1-26; Szentpétervár, Ermitázs, Nr. 16930-16934; Berkeley, Bancroft Library of University of California, f. 2MS2A2M2 1300-37; New York, Metropolitan Museum, 1994.516; Párizs, Louvre, Département des Arts Graphiques, RF 29940.

son kívül fő forrásul Jacobus de Voragine *Legenda aurea*ja szolgált. Ugyanakkor a szöveget képpé, képsorozattá kellett alakítani; ez egyes esetekben támaszkodhatott az ábrázolási hagyományokra, de szükségképpen egy csak itt és most érvényesülő szelekciót is el kellett végezni és ekképpen kitölteni a 4-8-10 kép adta keretet. Az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy két példán bemutassuk, miképpen jöhettek létre ezek a képciklusok.

A Magyar Anjou Legendárium jelenleg ismert anyagából Szent Mártonról egy lap négy képét találjuk. Az első képen azt a jól ismert jelenetet láthatjuk, amint a szent kettészelve köpönyegét, annak felét egy didergő koldusnak adja. Felirata: „*Quomodo diuisit palluim pauperi*”.⁴

A második képen már szerzetesi öltözetben és tonzurával látjuk viszont Mártont: ekkor már szerzetesi életet élt. A jelenet felirata szerint azt ábrázolja, „*quomodo resanavit unum infirmum*” – miképpen gyógyított meg egy beteget. A legenda szerint azonban nem egyszerűen gyógyításról van szó. Azt olvassuk, hogy „amikor meghallotta, hogy Szent Hilarius vizatért a száműzetésből, visszament hozzá, és Poitiers mellett kolostort alapított. Volt ott egy hittanuló ifjú, akit Márton, miután rövid időre elhagyta a kolostort, majd vizatért, holtan talált. Még nem volt megkeresztelve. Cellájába vitte és testére borulva imádságával újból életre keltette.”⁵ A képen világosan látjuk a cella jelzését, de nem érzékelhető, hogy a kezét imára kulcsoló ifjú most támadt fel halottaiból, és a szent sem ráborulással, hanem áldásra emelt jobbájával éri el a kívánt eredményt. A kép kompozíciójában, részletmegoldásaiban a más szenteknél is gyakran előforduló gyógyítójelenetek sorába illik.⁶

A harmadik jeleneten Márton, még mindig szerzetesként, egy ifjút vezet el az akasztófa alól. Felirata alapján („*Quomodo liberavit unum suspensum*”) a legenda azon rövid kijelentésével azonosíthatjuk, hogy „még egy másik embernek is visszaadta az életét, aki kötélen végezte volna”.⁷ Ez a motívum sem ritka a legendákban,⁸ képi ábrázolása pedig olyan jelenetekkel rokon, mint a börtönből való kiszabadítás.⁹

⁴ „*Quodam hyemali tempore per portam Ambianensium transiens pauperem quendam nudum obuium habuit. Qui cum a nullo elemosinam accepisset, Martinus hunc sibi servatum intelligens arrepto ense chlamydem, quae sibi supererat, diuidit et partem pauperi tribuens reliquam partem rursus induit.*” Jacobi a Voragine: *Legenda aurea*, vulgo *Historia lombardica*, ad ad optimum librorum fidem recensuit Dr. Theodor Graesse, Vratislaviae, 1890³ (a továbbiakban: Graesse) 741–742. Magyarul: „Egyszer télvíz idején, amikor kilépett Amiens kapuján, egy mezítelen koldusba botlott, aki senkitől sem kapott alamizsnát. Márton megértete, hogy ez az ember miatta van ott. Kardot rántva, egyetlen megmaradt köpönyéket kettévágta, és az egyik felét a koldusnak adta, maradék felét pedig magára kanyarította.” Jacobus de Voragine: *Legenda aurea*. Szerk.: Madas Edit, Bp.: Helikon, 1990. (Madas Edit fordítása – a továbbiakban: Madas 1990) 270–271.

⁵ „*Audiens vero, quod beatus Hilarius de exilio rediret, obviam ei profectus est et iuxta Pictavium monasterium ordinavit, ubi, cum quendam adhuc catechumenum haberet, parumper a monasterio discedens et rediens reperit eum sine baptismo defunctum. Quem in cellam ducens et super ejus corpus se prosternens ipsum sua oratione ad vitam pristinam revocavit.*” Graesse 743., magyarul: Madas 1990 271.

⁶ Vö.: Sebestyén I-II. (L 84a-b), Ágoston IV (L 120b), vagy feltámasztáshoz: Máté VI (L 66b), Ferenc (Levárdy kiadásából ez a lap hiányzik, közölve: Török, Gyöngyi: *Neue Folii aus dem „Ungarischen Anjou-Legendarium*”, in: *Zeitschrift für Kunstgeschichte* 61 (1992) 565–577. Abb. 4d) és János evangélista IV (L 41d), de a felirat szerint it is „*curavit*”.

⁷ „*Alium insuper, qui laqueo vitam finierat, vitae restituit.*” Graesse 743, magyarul: Madas 1990 271.

⁸ Vö. a Magyar Anjou Legendáriumban Idősebb Jakab XLIV (L 57d).

⁹ Idősebb Jakab LVI (L 60d) és Mária Magdolna XV (L 169c).

A negyedik képen a már ősz szakállal ábrázolt Mártont püspökké avatása közben láthatjuk viszont. A legenda szövege hosszasan ír arról, milyen csodás módon hallgattatták el püspökké választásának ellenzőit, de magáról a püspökké szentelésről egyetlen kurta félmondatban emlékezik csak meg.¹⁰ A festett legedáriumban azonban a püspökké szentelés az egyik rendszeresen visszatérő elem, szinte attribútuma a püspököknek, és csak kivételes esetekben hiányzik.¹¹

Nyilvánvaló, hogy a ciklus nem fejeződött be ezen a ponton, hanem még legalább egy oldal jutott Mártonnak. Erre nemcsak abból következtethetünk, hogy az írott legenda ezután még hosszan folytatódik, hanem abból is, hogy az utolsó képet a felirat is meg szokta jelölni (a folyó számozás helyett *Ultima*-ként). Van még egy erre utaló nyom, nevezetesen az a kodikológiai megfigyelés, hogy a vatikáni lapok még őrzik az eredeti ívbeosztást, vagyis a hiányokat viszonylag nagy biztonsággal meg lehet állapítani.¹² Márton első lapja egy ív utolsó oldalára került, a következő ívet Szent Imrének és Szent Lászlónak szentelték. Aligha képzelhető el azonban, hogy Szent István király ki maradt volna, valamint a Szent Miklós-ciklusból fennmaradt egyetlen képecske is ebbe az ívbe kíváncsozna.¹³ Vélhetőleg a Szent Márton-ciklus második oldala tehát átkerült a következő ív elejére.¹⁴

Itt érdemes kitérni egy valaha Léonce Rosenberg gyűjteményében őrzött, és azóta lappangó folióra. Ricci 1913-as katalógusában a 72. tételt a következőképpen írja le:

„72. Jelenetek egy szent püspök életéből:

1. A szent gyermekek előtt prédikál.
2. Kiűz egy démont egy megszállottból.
3. Három szent személy jelenik meg neki álmában.
4. Félrefordulva elhalad egy égő ház előtt.”¹⁵

Megjegyzendő, hogy a következő, ezzel a lappal mindenben szorosan rokon, Szent Ferenc legendájából származó lap (73. tétel) azóta előkerült, és a New-York-i

¹⁰ „Ordinatus itaque episcopus” Graesse 743 – „Püspökké szentelték hát Mártont”, Madas 1990 271.

¹¹ Püspökszentelések a kódexben: Ifjabb Jakab II (L 71b), Donatus V (L 105c), Szaniszló I (L 107a), Gellért III (L 111c), Becket Tamás III (L 113c), Ambrus II (118b), Bereck I (L 154a), Remigius I (L 162a), III (Genebaldus, L 162c) és VIII (Latrus, L 163d), Hilarius II (L 164b); ehhez teljesen hasonlóak a pápaszentelések: Kelemen I (L 101a), Nagy Szt. Gergely II (L 116d), és Jeromos (!) II (L 121b).

¹² Erről először: Vayer Lajos – Levárdy Ferenc: Nuovi contributi agli studi circa il Leggendaro Angioino ungherese, in: Acta Historiae Artium 18 (1972) 71–83. Ezt figyelembe vette Levárdy a facsimile-kiadásnál is (mint 2. jegyzet), és egy táblázatban foglalta össze: Levárdy Ferenc: A Biblia miniatúrai, in: Tanulmányok a Nekcsei Bibliáról (A Nekcsei Biblia hasonmás kiadásához készült tanulmányfüzet), Budapest, 1988, 31–35. II. tábla. Az újabb facsimile-kiadáshoz önálló kodikológiai tanulmány is készült: Giovanni Morello: Kodikologische Einführung zu Vat.lat.8541, id. kiadás (2. jegyzet) 13–23.

¹³ Levárdy 1988 i.m. Másképp, a kérdéses „17. ív” elhagyásával rekonstruálja a kódexet Morello i.m.

¹⁴ Olyan eset, hogy az elbeszélés egy ív utolsó oldalán kezdődik és a következőn folytatódik, van több is: ilyen Szt. György, Szt. Kozma és Damján, Szt. Remigius és bizonyára Szt. Katalin legendája is.

¹⁵ „72. Scènes de la vie d’un saint Evêque. 1° Le saint prêche devant les enfants. 2° Il chasse un démon du corps d’un possédé. 3° Trois saints personnages lui apparaissent en songe. 4° Il passe en se détournant devant une maison incendiée.” Ricci, Seymour de: Catalogue d’une collection de miniatures gothiques et persanes appartenant à Léonce Rosenberg, Paris, 1913, 26.

Metropolitan Museum szerezte meg a közelmúltban.¹⁶ Nem kétséges, hogy a fentebb idézett oldal is a Magyar Anjou Legendáriumból származott.

A kódex íveinek vizsgálata alapján azt is megfigyelhetjük, hogy olyan legenda, melyet püspöknek vagy pápának szenteltek (ilyenből összesen 20 db van), és nem ismert a vége, mindössze három akad: Szent Mártonon kívül Szent Miklós és Toulouse-i Szent Lajosé. Mármost az utóbbi szent jellegzetes, Anjou-liliomokkal díszített kazulát visel fennmaradt képein, ezt vélhetőleg felismerte volna Ricci. De a szövegek összehasonlításából is az derül ki, hogy a leírt képek egyedül Szent Márton esetében illeszthetők be viszonylag könnyen a legendába.¹⁷ Itt olvashatunk ugyanis arról, hogy a szent csodásan megküzdött a templom melletti égő ház tűzével – ennek ábrázolását lehet úgy értelmezni, ahogy a negyedik kép leírása teszi.¹⁸

Arról is beszámol a legenda, hogy „egyszer Márton egyedül ült a cellájában, és tanítványai, Servius és Gallus az ajtón kívül várakoztak. Hirtelen különös jelenség riasztotta fel őket: hallották, hogy a cellában egyszerre többen beszélgetnek. Amikor később faggatni kezdték Mártont, azt mondta nekik: »Elárulom nektek, de kérem, hogy senkinek se mondjátok tovább! Ágnes, Tekla és Mária jött el hozzám.« Bevallotta, hogy nemcsak aznap, de igen gyakran meglátogatják, és elmesélte, hogy Péter és Pál apostolokat is gyakran látja.”¹⁹ Ez a jelenet tehát összeegyeztethető a 3. leírással.

Ami az ördögűzést illeti, Márton ezen a téren sem maradt rest. A legenda szerint „nagy hatalma volt az ördögűzésben, gyakran űzte ki ugyanis az ördögöket az emberekből. ... Nagy érzéke volt az ördögök felismeréséhez. Annyira szembetűnőek voltak számára, hogy bármilyen formában jelentek is meg, világosan felismerte őket.”²⁰

¹⁶ Inv. no. 1994.516. Barbara Drake Boehm: Leaf from a Royal Manuscript with Scenes of the Life of Saint Francis, in: The Metropolitan Museum of Art Bulletin, Fall 1995, 24. Még egy magángyűjteményből közölte elsőként: Török 1992 i.m. (6. jegyzet) és uő: A magyarországi művészet itáliai kapcsolatai, in: Kiállítás Vayer Lajos tiszteletére, MNG, Budapest, 1993, pp. 26–31.

¹⁷ Már Meta Harrsen felvetette annak lehetőségét, hogy a Rosenberg-gyűjtemény eme lapja Márton vagy Remigius legendájából való, de elképzelését nem indokolta. Remigiust nemcsak azért utasíthatjuk el, mivel legendájával nem egyeznek a képek, hanem azért is, mert képsorozata teljes a kódexben. Meta Harrsen: The Nekcsei Lipócz Bible a Fourteenth Century Manuscript from Hungary in the Library of Congress. Ms. Pre-Accession I. Washington, 1949, 66.

¹⁸ „Nam quum in quodam fano ignem misisset, in domo proxima adhaerente agente vento flamma efferebatur. Tunc Martinus super tectum domus adscendens obvium se flammis advenientibus inseruit. Mox contra vim venti flamma retorquetur, ut conflictus quidam compugnantium inter se elementorum videretur.” Graesse 744. – „Egy alkalommal, mikor tüzet gyújtott egy templomban, szél kerekedett, és a lángok belekaptak a szomszéd házba. Márton fölmászott a ház tetejére, és a felé kúszó lángok közé lépett. Hirtelen széllel szembefordultak a lángok, és úgy tűnt, mintha az elemek egymással harcolnának.” Madas 1990 272.

¹⁹ „quadam vice, dum Martinus in cella solus sederet, et Severus et Gallus ejus discipuli prae foribus exspectarent, subito mirabili concussi horrore plures in cella audiunt insimul colloquentes. De quo cum postmodum Martinum requisivissent, ille ait: dicam vobis, sed vos, quaeso, nulli dicatis; Agnes, Thecla et Maria ad me venerunt. Nec tantum illo die, sed saepius se ab iis confessus est visitari et Petrum et Paulum apostolos a se saepe videri perhibuit.” Graesse 745, magyarul: Madas 1990 273.

²⁰ „Multae potestatis erga daemones pellendos, saepe enim ipsos daemones ex hominibus expulit ... Multae subtilitatis ad eos cognoscendos; daemones enim sibi ita conspicabiles reddebantur, ut aperte ab ipso sub quacunque imagine viderentur.” Graesse 747, magyarul: Madas 1990 274.

A legproblematisabb az első jelenet, melyen a szent állítólag gyermekek előtt prédikál. Erre semmiféle utalást nem találtam a legendában, de úgy gondolom, ez sem áthidalhatatlan probléma. Gyakori jelenet ugyanis az egyes képciklusokban, hogy a szentet prédikáció közben látjuk. A hallgatóság rendszerint a földön ülő kis emberkékből áll, nem nehéz őket gyerekeknek nézni.²¹ Márpedig könnyen elképzelhető, hogy Szt. Márton püspök képciklusából sem hiányzott a térítőmunkáját jelképező jelenet.

Sajnos, mint látjuk, az azonosítás nem támadhatatlan, és azt sem lehet teljesen kizárni (bár az ívbeosztás miatt ez nem valószínű), hogy valamely püspökszent különben maradéktalanul elveszett legendájának egy lapjáról van szó. Ha azonban elfogadjuk a fenti, nagyon valószínűnek látszó hipotézist, akkor máris egy nyolc képből álló (véltőleg így sem teljes) képciklus áll előttünk. A 8 képből kettő püspöki voltát hangsúlyozza (felszentelik és prédikál), 5 csodát beszél el, és mindössze egyetlen képet szenteltek Márton jótékonyágának: azt a jelenetet, amely nélkül elképzelhetetlen egy Márton-ciklus. A mi Márton-képünket is ez a jelenet határozza meg leginkább: a kőpönyөгét a koldussal megosztó, adakozó szentet látjuk benne – a képi hagyományban is ez a leggyakoribb jelenet. Figyelemre méltó tehát, hogy a Magyar Anjou Legendáriumban ennél hangsúlyosabbnak bizonyult a csodatévő (halottakat feltámasztó, ördögűző) püspök; ami különben az írott legendával is jobban összecsend.²²

Szent Márton püspök a pannoniai Savariában született, de végül Tours püspökeként vonult be a szentek seregébe. Éppen ellenkezőleg, idegen földön nevelkedett, de Magyarország első szent püspöke és protomártírja lett a másik ünnepelt szent: Gellért csanádi püspök. Az ő legendája szerencsére teljes épségben fennmaradt a Magyar Anjou Legendáriumban: összesen nyolc képet szenteltek neki.

Az első jeleneten azt látjuk, amint a szentföldi zárándoklatra indult Gellértet fogadja Szent István király: mint a legendából tudjuk, ennek az lett a következménye, hogy erővel itt is tartotta.²³ A 2. képen a remetei magányába vonult Gellértet láthatjuk könyvvel a kezében.²⁴ A 3. jelenet püspökké szenteléséről emlékezik meg, míg az oldal 4. képén azt látjuk, „quomodo predicabat populo”.²⁵ A 2. oldal felső két

²¹ Pl. a Szent Demeter-ciklus első képén a szent földön ülő kis embereknek prédikál (L 109a).

²² Megjegyzendő, hogy majdnem ugyanezek az arányok jönnek ki akkor is, ha eltekintünk a kétés második laptól.

²³ „Igitur dum animi sinceritate sanctam vitam duceret, placuit Dominicum visitare sepulchrum, quatinus Christum propter nos egenum factum pauper et inops sequeretur. Egressus itaque de cognatione sua tendebat ad orientem, ubi Habraam dives ac pater multarum gentium factus est, quatinus et ipse in Habrahe semine, id est in Christo datam benedictionem peregrinationis sue labore incredulus Habraam possideret. Pervenit itaque ad partes Pannonie, quarum habenam tunc christianissimus rex Stephanus gubernabat, quem vir Domini humilis atque supplex adiit causamque sui itineris aperiens ampliori dilectione est ab eo receptus. Quem ubi rex moribus atque disciplinarum documentis bonum Christi odorem fore intellexit, clam dimisis itineris sui comitibus hunc solum invitum retinuit custodiamque adhibuit.” *Legenda minor* (Madzsar Imre szöveggondozásában), in: *Sriptores rerum Hungaricarum II*, ed. Emericus Szentpétery, Budapest, 1938. (a továbbiakban SRH II) 471–472. Magyarul: Árpádkori legendák és intelmek, szerk.: Érszegi Géza, Bp.: Szépirodalmi, 1983 (a továbbiakban Érszegi 1983), Szabó Flóris fordítása, 68. o.

²⁴ „Postquam servus Domini se solum merens repperit, tumultum populi devitans in eadem regione heremum, que vulgo Bel vocatur, petiit, ubi per VII annos ieiuniis dictaminumque exercitiis deditus excepto Mauro monacho solus habitavit.” SRH II. 472. Magyarul: Érszegi 1983 68.

²⁵ „Interim prefactus rex ut robustissimus Iosue impietatem gentium delevit crudelesque paganorum mores superavit ac plurimum corda ad recipienda sancte fidei semina preparavit. Videns autem rex

képe mártíromságát állítja elénk: a bal oldali képen a pogányok, miután Gellért tár-
saival végeztek, a szentéletű püspökre vetik magukat kivont kardokkal,²⁶ míg a jobb
oldalin a kocsiira kötözött véres testet láthatjuk Pest hegyének szikláiról letaszítva.²⁷
Az utolsó két jelenetet annak elbeszélése tölti ki, ahogy a szent megtalálja végső
nyughelyét: az egyik jeleneten az ökrök maguktól viszik a szent tetemét, a másikon
szarkofágjába helyezik a testet.²⁸ Megjegyzendő, hogy bár a *Legenda maior* több cso-
dát is elbeszél a holttest átszállításával kapcsolatban, az a motívum, hogy az ökrök
maguktól vinnék valahová, itt nem fordul elő – ismert viszont Szent László legendá-
jából, amelyet szintén ábrázoltak a képes legendáriumban.²⁹ A holttest sírbahelyezése

---

regnum suum pacis tranquillitatem adeptum servum Domini ab eremo convocat pontificali-
que infula decoratum populo suo predicare destinavit. Cui superna pietas tantam gratiam contulit, ut eum
omnes homines loci illius invicem amarent et ut patrem colerent ac iam pater multorum tamquam
patriarcha Abraham haberetur.” SRH II. 472–473. Magyarul. Érszegi 1983 68.

²⁶ „Qui ubi ad flumen Danubii pervenit, ecce maligna turba populorum circumfunditur lapideque
super patrem in plaustro sedentem prociunt, que eum Deo protegente non tetigere. At contra pater
benedictionem ac signum sancte crucis opponebat. At demum colis equorum retortis plastrum
subvertunt patremque humi prociunt at magno impetu lapidare conantur. Tunc more prothomartyris
primus Pannonie martyr positus in terra genibus clamavit voce magna dicens: »Domine Iesu Christe,
ne statuas illis hoc peccatum, quia nesciunt quid faciunt.« Et cum hoc dixisset, in pectore lancea
percussus obdormivit in Domino.” SRH II. 477–478. Magyarul. Érszegi 1983 72.

²⁷ Ezt a jelenetet csak a *Legenda maior* ismeri: „At illi hoc visu multo magis sieiebant et impetum
fecerunt in eum et evertunt currum eius in rippam Danubii ibique abstracto eo de curru eius in
biga positum de monte Kreenfeld submiserunt et dum adhuc palpitaret, in pectore lancea percussus
ac deinde super unum lapidem ipsum trahentes contriverunt cerebrum eius, sicque gloriosus martir
Christi ab erumpnis huius mundi ad eternam beatitudinem transmigravit, in anno Domini millesimo
quadragésimo septimo.” SRH II. 502–503. Magyarul ez is Szabó Flóris fordításában, Érszegi 1983 91.
A két Gellért-legendá viszonyához újabbban I.: Gábor Klaniczay – Edit Madas: La Hongrie, in:
Hagiographies, ed. Guy Philippart (Corpus Christianorum, Hagiographies II), Turnhout: Brepols,
1996, 103–160, kül.: 113–114 és 138–140.

²⁸ *Legenda minor*: „Ea vero tempestate sedata per multos dies fidelissimus sancti viri procurator regem
Andream adiit, ut peregrini atque hospitis patris corpus reddat, celeriter impetravit. Qui ad sanctum
corpus venientes tam nitidum lucidumque ac in ipso die martirium consummasset, invenerunt, quod
cum hymnis atque canticis ad Morisenam sedem tulerunt magna reverentia sepelierunt.” SRH II.
478–479. Magyarul: Érszegi 1983 72. Bővebb a *Legenda maior*: „Cum ergo sanctum corpus tulissent,
concurrerat multitudo debilium, cecorum, claudorum, qui tacto corpore vel habitu eius omnes
sanabantur. Et cum propter multitudinem populi in die egredi non valerent, nocte egressi sunt. Et
cum aliquantulum processissent, manus cuiusdam contracte mulieris, que corpus sanctum tetigit,
mox restituta est sanitati. Insuper iumenta, que currum trahebant, non sunt visa comedere, nec bibere,
semper lete trahentes, quasi nullum pondus sentirent.” SRH II. 504. Magyarul: Érszegi 1983 92.

²⁹ László XIX (L 137c). A legenda szerint: „Dum vero de corpore eius Waradinum transferendo, ubi
scilicet sepeliri se mandaverat, ob ardorem dierum canicularium et longitudinem vie fidelium
hesitaret arbitrium et in Albensem ecclesiam, que proprius erat, videretur esse declinandum, venerunt
iterum ad diversorium, ubi pre labore ac tristitia fatigati dormierunt. Cumque sopore gravitati essent,
currus in quo positum erat corpus eius, sine subvectione cuiuslibet animalis, recto itinere Waradinum
ultra ferebatur. Vigilantes autem et currum non invenientes contristati valde, ceperunt per loca
discurrere, inveneruntque currum versus Waradinum ultra currentem, et sanctum corpus in eo
positum. Videntes itaque miraculum, quod videlicet corpus beati confessoris ad locum, ubi
sepulturam ipse sibimet elegerat, divinitus portaretur, ei, qui mirabilis est in sanctis suis gratias
agentes, iter suum sine omni hesitatione versus Waradinum reduxerunt.” SRH II. 522. (Bartoniék
Emma szöveggondozásában). Magyarul Kurcz Ágnes fordításában, Érszegi 1983 99. A motívum
ismert Idősebb Szt. Jakab szintén meglevenített legendájából is: XXXVI (L 55d).

szintén nem elsődlegesen a legendákon alapul (a *Legenda major*ban pl. azon van a hangsúly, hogy a vetélkedő egyházi intézmények közül melyik nyerje el a becses ereklyét – ami a mi képünkről teljesen hiányzik).

Látjuk tehát (és ezt a többi képből is részletesen kielemezhetnénk), hogy a legenda képpé formálásakor nem elsősorban az írott források játszottak döntő szerepet. Joggal merülhet fel a gyanú, hogy valamilyen már meglévő képi hagyományra támaszkodtak a ciklus programjának összeállításakor. Sajnos azonban a középkorból egyetlen más ábrázolását sem ismerjük Gellért legendájának, sem hazuról, sem külföldről. Nehezen elképzelhető, hogy ilyen egyáltalán ne lett volna, legalább a kultusz központjában, Csanádon. Az azonban ebből a teljes csöndből nyilvánvaló, hogy tisztelete (és ebből következőleg legendájának ábrázolása is) viszonylag szűk körre korlátozódott, és aligha lépte át az országhatárt. Nagy a valószínűsége annak, hogy a Magyar Anjou Legendárium festőjének sem állt módjában önálló képi hagyományra támaszkodni.

Ilyen esetekben követhették volna azt az utat, hogy a legenda szövegét pontról pontra hűségesen ábrázolják. Úgy tűnik, így jártak el a Szent Imre-ciklus esetében. A legenda szerkezetének és a képciklus elemeinek összevetése könnyen megőzhető bennünket erről.³⁰

Szent Gellért ciklusánál azonban más utat jártak. Ha összevetjük a ciklus struktúráját a kódex következő szentjével, Canterburyi Szt. Tamáséval, meglepő párhuzamokat találunk. Tamás legendáját is nyolc képbe foglalták, mint Gellértét, melyek közül az első négy itt is a nyilvános étellel foglalkozik. Az első képen a király (jelen esetben II. Henrik) a kegyébe fogadja a szentet; a másodikon mint tudós kancellár tevékenykedik³¹ (ez felel meg Gellért tudós munkálkodással eltöltött remetéskedésének); a harmadikon püspökké szentelik,³² csakúgy mint a csanádi prelátust; a negyediken pedig misét mond (quomodo celebrabat missam). A második oldal első két képe összefügg: Szűz Mária vezeklőruhát varr Szent Tamásnak, amit egy klerikus útján tudat a szenttel.³³ Végül a szent mártíromságát és temetését láthatjuk.³⁴

³⁰ Bartoniek Emma szöveggondozásában: SRH II. 449-460. (magyarul Csóka J. Gáspár fordításában: Érszegi 1983 62-67.); a Magyar Anjou Legendáriumban: L 131-132.

³¹ „Thomas Cantuariensis dum in curia regis Angliae consisteret et quaedam ibi fieri contraria religioni videret, curiam ipsam deseruit et Cantuariensi archiepiscopo se commisit, a quo archidyaonus factus. Ad preces tamen ipsius episcopi regis cancellariam suscepit, ut prudentia, qua erat praeditus, malignorum in ecclesiam prohiberet insultus” Graesse 66-67. Magyarul Vassányi Miklós fordításában: Madas 1990 34.

³² „quem adeo rex dilexit, ut post decessum archiepiscopi eum in cathedralem honorem procuraverit sublimari. Qui licet plurimum resisteret, tandem (ad) obedientiae praeceptum humeros supposuit ad portandum.” Graesse 67, magyarul Madas 1990 34.

³³ „Sacerdos quidam missam de beata virgine celebrabat quotidie, qui archiepiscopo accusatus, ab eo accersitus et tamquam ydiota et inscius ab officio suspenditur. Cum autem beatus Thomas cilicium suum suere deberet, et sub lecto ipsum abscondisset, ut ad consuendum horam aptaret, beata Maria sacerdoti apparuit dicens: vade ad archiepiscopum eique dicas, quod illa, ob cuius amorem missas dicebas, ejus cilicium, quod est in tali loco, consuit, et setam rubeam, de qua illud consuit, ibidem reliquit.” Graesse 68, magyarul: Madas 1990 35.

³⁴ „Defendit, ut prius, jura ecclesiae nec a rege flectitur vi vel prece. Cum ergo nullatenus flecti posset, ecce milites regis armati veniunt et ubi archiepiscopus sit, vociferando inquirunt. Quibus ille occurrens dixit: ecce ergo, quid vultis? Et illi: venimus, ut occidaris, et ultra vivere non valebis. Quibus ille dicit: ego pro Deo mori paratus sum et pro defensione justitiae et ecclesiae libertate. Si igitur me quaeritis, ex parte Dei omnipotentis et sub anathemate prohibeo, ne horum cuiquam aliquatenus noceatis, Deo

Összevetve ezt a lapot a Gellért-ciklus második négy képével, hasonló kompozíciót figyelhetünk meg: a felső két kép mindkét helyen összefügg (az ilyen nem túl gyakori a Magyar Anjou Legendáriumban); mindkét ciklus a temetéssel záródik; de míg Tamásnál egy csoda foglalja el a felső két sort, és a mártíromság az utolsó előtti helyet, addig Gellértnél a szenvedéstörténet került előbbre, és a csoda hátrébb, mivel ez szorosabban összefügg a rákövetkező funerális jelenettel. Itt jegyezzük meg, hogy két viszonylag késői (XI. ill. XII. századi) „történeti” szentről van szó, akiknek legendáiban nem hemzsegnek a csodák: ennek megfelelően a festett képciklusban is a mártíromság kap nagyobb hangsúlyt.

Illetve még valami, ami akkor tűnik szembe, ha a Tamás-legenda 4. képét nézzük meg közelebbről. Ezen a képen szemmel láthatólag semmiféle csoda nem történik; a glóriás püspökszent misét mutat be, de ez önmagában még nem szokott ábrázolás tárgyává válni. A legendaszövegben sem találunk utalást arra, hogy Szent Tamás nevezetes lett volna miséiről. Levárdy úgy értelmezte a jelenetet, hogy ez összefügg a következő két képpel, és itt arról a tudatlan, de a Mária-tiszteletéről nevezetes papról lenne szó, akinek a közvetítésével juttatja el Tamásnak a Szűz a vezeklőinget, így érve el az érseknél a számára kedves klerikus visszahelyezését hivatalába. Az interpretáció bizonyosan téves: a kép glóriás, vörös kazulás őszszakállú celebránsa nem lehet azonos a következő lap fiatal, borostás, rózsaszín, kék és barna öltözetet viselő klerikusával; Szent Tamás azonban mindig hasonló öltözetben és fiziognómiával jelenik meg. Mégsem mondanám, hogy Levárdy rossz úton járt. A „Becket Tamás miséje” jelenet az ikonográfiában rendkívül ritka, mindössze egyetlen ábrázolása ismert,³⁵ így lehet, hogy nem tudatos átvételről van szó. Valószínűbb, hogy képünk forrása valóban a tudatlan klerikus miséjére megy vissza, de azt félreértették, és itt az érseket ábrázolták misézés közben.

Itt érdemes visszakanyarodni a Gellért-legenda megfelelő helyéhez. Az első lap negyedik képecskéje ugyanis Gellértet is egy látszólag hétköznapi, tehát ábrázolásra nem méltó foglalatosság közben ábrázolja: akkor, amikor éppen hitszónoklatot tart. Közös a Tamás-legenda képével, hogy itt sem történik csoda, és a szövegből ezt sem lehet maradéktalanul levezetni; a legendák ugyan többször is utalnak arra, hogy a csanádi püspök hitszónokként is kiemelkedett, de ez nem kerekedik történeté. Emlékeztetnék arra, hogy már a Szent Mártonhoz kapcsolt elvesztett lapon is a prédikáció volt a forrásokkal legkevésbé alátámasztható jelenet: a fentiek tükrében ez a „gyenge pont” is jobban védhetőnek tűnik. E képek üzenete végső soron hasonló: a szent püspök hivatásának megfelelően tevékenykedik.

---

autem, beatae Mariae et sanctis omnibus et beato Dyonisio causam ecclesiae et me ipsum commendo. Quibus dictis venerandum caput gladiis impiorum impetitur, sacra capitis corona praeciditur, cerebrum per ecclesiae pavementum dispergitur et martir domino consecratur anno domini millesimo CLXXIV. Dum igitur clerici requiem aeternam inciperent et pro eo missam agerent defunctorum, subito, ut ajunt, angelorum chori adstantes voces cantantium interrumpunt, martiris missam incipiunt, laetatibus justus in domino, concinunt et caeteri clerici prosequuntur.” Graesse 68. Magyarul: Madas 1990 35.

³⁵ Egy 1190 körüli Sens-i üvegablakról, mely különben is tele van szokatlan jelenetekkel: Tamást fogadja a papság Canterburyben (4.), prédikál (5.), templomot szentel (9.), bérnál (10.) — azaz a mise-mondás a kötelességtudó főpap tevékenységei közül csak az egyik (6.) Tancred Borenius: St. Thomas Becket in Art. London: Methuen, 1932, 45. Vö. Lexikon der christlichen Ikonographie Bd. 8, Hrsg. W. Braunfels, 486 (D. H. Farmer).

Gellért ciklusának megalkotásánál tehát Becket Tamás legendája lehetett az egyik forrás, annak félreértésével együtt. De maga ez a félreértés is árulkodó: azt mutatja, milyen kívánalmakat támasztottak a püspökszentek legendáival kapcsolatban a képciklus összeállítása során.

Szóba jöhet azonban más vértanú ihlető szerepe is. A Szent Sebestyénről szóló második lap első képe a vértanúságot, a második a holttest meggyalázását, kanálisba vetését ábrázolja; a harmadikon Sebestyén megjelenik egy szűznek és elárulja holttestének helyét, hogy azt illően eltemethessék: ezt látjuk a negyedik képen.³⁶ Nyilvánvaló a szerkezeti rokonság, ami tágabb értelemben azt is mutatja, hogy a Magyar Anjou Legendárium vértanú-legendáiban a szenvedésnek és különösen az ereklye meghurcolásának, csodás translatiójának és sírbatételének különös fontosságot tulajdonítottak.

Szent Gellért tehát a vértanú szentek utolsó csoportjában, Canterburyi Szent Tamással szoros egységet alkotva az áldozatos tevékenykedés és a vértanúság példája. Szent Márton életében, mint láttuk, inkább a csodákra esik a hangsúly, ami nála, mint az első nem vértanú szentnél, nem is meglepő. Ez a kijelentés általánosítható: amennyivel kevesebb teret foglalnak el a nem-vértanú szenteknél a földi élet végső dolgai, annyival hangsúlyozottabb csodatévő aktivitásuk.

A másik tanulság, ami túlnyúlik e két püspök ciklusán, a kódex programjának összeállítását érinti. Nemcsak e két legendában, hanem az egész képeskönyvben érzékelhető a püspökök és pápák hangsúlyos szerepe, és ezen belül életükben a püspöki hivatás magasszintű, lelkiismeretes betöltése. Ez tehát arra mutatna, hogy a program forrását valahol főpapi környezetben kereshetjük. Másrészt viszont azt is láttuk, hogy Gellért esetében a legenda ismeretében, de szerkezeti vonatkozásban idegen szentek legendáira támaszkodva jött létre a talán teljesen hazai képi hagyomány nélküli képciklus.

Nincs itt módunk a Szent László-ciklust részletesen elemezni, de megállapítható, hogy ott is a hazai (ne feledjük: falképfestészeti!) ábrázolási hagyománytól (melynek szöveges forrása mindeddig ismeretlen – ha volt ilyen egyáltalán) nem független, de azt nem is szorosan követő, hanem azt több ponton kiegészítő, a magyarországitól eltérő irányba továbbfejlesztő legendaszerkesztéssel van dolgunk.³⁷ Mindebből pedig az következik, hogy bár a Magyar Anjou Legendárium megrendelőjét vélhetően valóban a magyarországi Anjouk udvarában érdemes keresni (ezzel függhet össze az ábrázolásra kijelölt szentek sajátos listája és a dinasztia által preferált szentek képeik számával is kifejezhető dominanciája), a program részletes kidolgozását nem kell feltétlenül hazai szerzőnek tulajdonítanunk.

Hogy e kérdésre biztosabb feleletet nyerjünk, a többi képciklus részletes elemzését is el kellene végeznünk. Nem titok, hogy fenti megállapításaink egy olyan

³⁶ L 85.

³⁷ L 133–138. A ciklus elemzéséhez I. Lukács Zsuzsa: A Szent László legenda a középkori magyar falképfestészetben, in: *Athleta patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez.* Szerk.: Mezey László, Bp.: Szent István Társulat, 1980, 161–204., küll. 168–169.; László Gyula: A Szent László-legenda középkori falképei, Bp.: Tájak-Korok-Múzeumok, 1993, 46–50. és ugyanebben a kötetben: Kerny Terézia: „Keresztény lovagoknak oszlopa”, 215. o. és 11. jegyzet; Marosi Ernő: Kép és hasonmás, Bp.: Akadémiai, 1995, 68. o. és 354. jegyzet.

munkának köszönhetőek, melyek a Magyar Anjou Legendárium új CD-ROM kiadását voltak hivatva előkészíteni: ezt a Közép-Európai Egyetem Középkortudományi Tanszéke a közeljövőben fogja közrebocsátani.³⁸ Abban a reményben, hogy egy ilyen számítógépes kiadás, mely a digitalizált képeken kívül részletes leírásokat, eredeti forrásokat, a kép és szöveg viszonyára vonatkozó elemzéseket és ikonográfiai adatbázisokat is tartalmaz, szélesre fogja tárni a kaput az efféle (és ki tudja, milyen irányokba továbbfejlődő) kutatások számára.

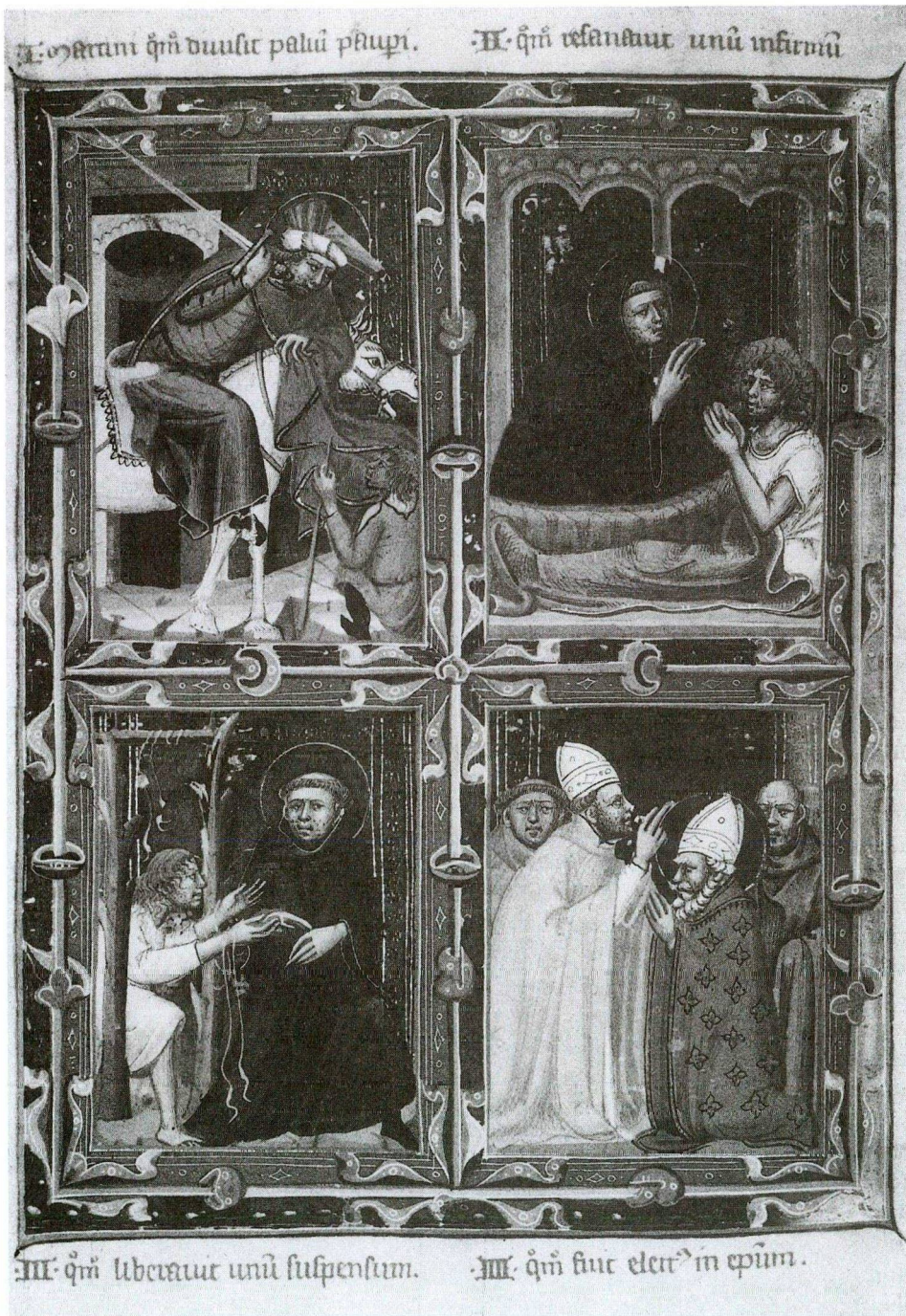
Szakács, Béla Zsolt

'Parallel Lives'—St. Martin and St. Gerard in the Hungarian Angevin Legendary

We have more than a thousand manuscripts of the great hagiographical collection, the *Legenda Aurea* of Jacobus de Voragine from the 13th century, but there is only one codex which not only illustrated the text but translated it into a language of images. It is related to the Hungarian Anjous, that is why the codex is titled 'Hungarian Angevin Legendary'. The pages of the codex are spread over different collections of the world. Nowadays 58 legends are known on 142 pages, altogether 549 images. Some more important legends, as that of the apostles or the Anjous' favourite saint, King Ladislas, occupy 20-24 images. The paper try to demonstrate in two examples, St. Martin and St. Gerard, how these cycles were organised. Two pictures of the supposed eight are emphasising the role of Martin as a bishop. Five images show the miracles of the saint and only one is dedicated to the charity of St. Martin, to the event wich is his most popular story. Martin is the symbolic saint who gives half his goods to the poor. This scene is the most frequently represented in medieval art. In the Hungarian Angevin Legendary his miraculous activity is much more emphasized which is correlated with the written legend. The legend of St. Gerard is preserved completely in the Legendary. The first picture represents the saint discussing with King St. Stephen. On the second image the saint is represented as a hermit in Bakonybél with a book in his hand. The third one depicts the consecration of St. Gerard to the bishop of Csanád, on the next picture he is preaching to the people. The following pictures show his martyrdom and burial. It can be supposed that the painter(s) of the Hungarian Angevin Legendary could not use any iconographical tradition working on the cycle of St. Gerard.

---

³⁸ Tamás Sajó–Béla Zsolt Szakács: Visual Resources of Medieval Central Europe, in: *Annual of Medieval Studies at the CEU 1994–1995*, ed. Mary Beth L. Davis and Marcell Sebők, CEU Department of Medieval Studies, Budapest, 1996, pp. 92-97; Gábor Klanczay–Tamás Sajó–Béla Zsolt Szakács: *Vinum vetus in utres novos–Conclusioni sull'edizione CD del Leggendario Ungherese Angioino*, in: *L'état angevin. Pouvoir, culture et société entre XIIIe et XIVe siècle*. Rome, 1998, 301–315.

1. kép Szent Márton legendája a Magyar Anjou Legendáriumban
(Vat.lat. 8541 fol.77v)

2. kép Szent Gellért legendájának első lapja a Magyar Anjou Legendáriumban (Vat.lat. 8541 fol.68r)

V. qm̄ cepit ip̄m et thos̄ m̄fuc̄bat. VI. qm̄ m̄lēt ip̄m infra de monte pelt.

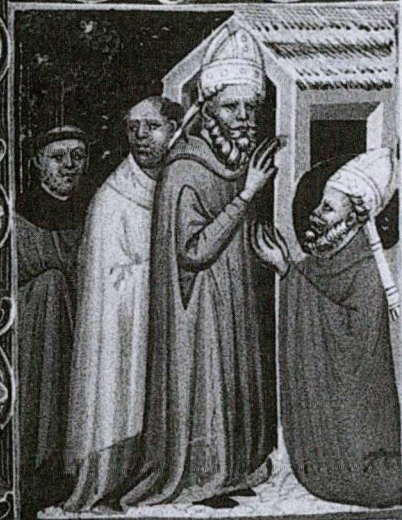
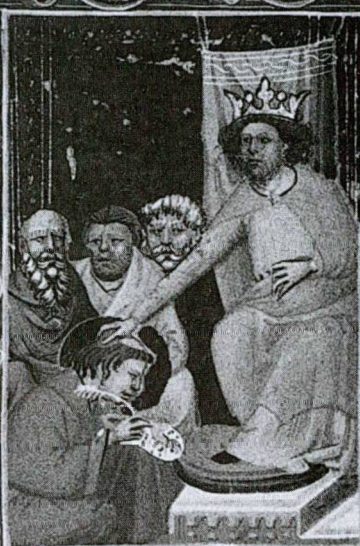
VII. qm̄ aur̄ ibat p̄le cū corpore
ad Chanadimū.

Vltima qm̄ fuit sepultus.

3. kép Szent Gellért legendájának második lapja a Magyar Anjou Legendáriumban (Vat.lat. 8541 fol. 69v)

¶ Ahoc māt. qm̄ regi p̄ntatur.

¶ qm̄ scribit ante regem.

¶ qm̄ fuit electus in ep̄m

¶ qm̄oto celebrabat missam

4. kép Canterburyi Szent Tamás legendájának első lapja a Magyar Anjou Legendáriumban (Vat.lat. 8541 fol.70r)

V. qm̄ b̄a ūgo aliebat s̄ uniuersam.

VI. qm̄ b̄a ūgo dicebat uno latro ut

unū caper in banca et iudicet s. alio.

VII. qm̄ celebrare nulla ē in f̄m̄is.

Ultima quom̄ fuit sepultus.

5. kép Canterburyi Szent Tamás legendájának második lapja a Magyar Anjou Legendáriumban (Vat.lat. 8541 fol.71v)